

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 9, גיליון מס' 4, 7 באפריל 2019

'שובל של מטאור': עלייתה ונפילתה של הרשימה המשותפת של המפלגות הערביות בישראל

ד"ר איתמר רדאי*

"שובל של מטאור", כך הגדיר בעל הטור הבכיר ג'ואד בולוס, ערבי אזרחי ישראל, את השאריות שהותירה אחריה הרשימה המשותפת של המפלגות הערביות בישראל, שכיחנה בכנסת ה-20 (2015 – 2019).¹ לדידו של בולוס, הנוהג לכתוב בלשון ציורית את טוריו המתפרסמים בישראל וברחבי העולם הערבי, הרשימה המשותפת היא מטאור שהתרסק או הרפתקה שבאה לקיצה, ואיתה אולי גם תקופת ההגמוניה של המפלגות הפוליטיות בחברה הערבית בישראל. כתיבתו משקפת את האכזבה המרה השוררת בחוגים שונים בציבור הערבי.²

הרשימה המשותפת הוקמה ב-23 בינואר 2015 מארבע המפלגות - חד"ש (החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון), בל"ד (הברית הלאומית הדמוקרטית), תע"ל (התנועה הערבית לשינוי) ורע"מ (הרשימה הערבית המאוחדת), לקראת הבחירות לכנסת ה-20, בעקבות העלאת אחוז החסימה מ-2% ל-3.25% והחשש שלא יצליחו להיבחר לכנסת בנפרד. המפלגות שמרו על עצמאותן אולם גיבשו מצע משותף והתנהלו לאחר הבחירות כסיעה אחת.³

הקמת הרשימה לוותה בחששות כבדים שמא לא ניתן יהיה לגשר על הפערים האידיאולוגיים בין מרכיבי הרשימה: דתיים וחילונים, אסלאמיסטים, קומוניסטים ולאומיים, ועל חילוקי הדעות האישיים והמפלגתיים. הובעו גם חששות כי הקמת הרשימה תגדיל את האנטגוניזם בין ערבים ליהודים ותגביר את הנטייה של חלק ניכר מהציבור היהודי לראות באזרחים הערבים גוש מונוליתי אחד, ללא עמדות שונות ומורכבות. חשש אחר היה כי מצביעים המתנגדים לאחד ממרכיבי הרשימה יחרימו את הבחירות, ושהיעדר תחרות בין המפלגות הערביות, ירדים את מערכת

* ד"ר איתמר רדאי הוא המנהל האקדמי של תכנית אדנאור לשיתוף פעולה יהודי-ערבי הפועלת במרכז דיין.
¹ ג'ואד בולוס, "אל-קאאמה אל-משתרקה – בקאיא ניזכ", "אל-קדס אל-ערבי (לונדון)", 28 בפברואר 2019, נצפה ב-1 במארס 2019, ב- القائمة-المشتركة-بقايا-انيزك/
<https://www.alquds.co.uk/>
² ג'ואד בולוס, "אל-קאאמה אל-משתרקה... נהאית מע'אמרה", "אל-קדס אל-ערבי", 14 בפברואר 2019, נצפה ב-1 במארס 2019, ב- القائمة-المشتركة-نهاية-مغامرة/
<https://www.alquds.co.uk/>
³ נוהאד עלי, "צירי לידתה של הרשימה המשותפת והעמדות כלפיה", "ביאן: הערבים בישראל", גיליון 4, פברואר 2015, עמ' 4 – 5.

הבחירות ולא יוציא את הבוחרים אל הקלפיות.⁴ עם היוודע התוצאות התברר כי חלק מהחששות התבדו. הרשימה המשותפת זכתה ב-13 מנדטים והייתה לסיעה השלישית בגודלה בכנסת, לאחר שקיבלה 446,583 קולות, מספר מרשים לכל הדעות (לשם השוואה הליכוד והמחנה הציוני, שהגיעו למקום הראשון והשני, קיבלו בהתאמה 985,408 קולות ו-786,313 קולות).⁵ שיעור ההצבעה ביישובים הערביים עלה ל-63.5%, הגבוה ביותר מאז 1999, כאשר ב-2013 היה שיעור ההצבעה 56.5% בלבד וב-2009 הגיע לשפל של 53.4%. שיעור ההצבעה לרשימה המשותפת ביישובים הערביים והדרוזיים היה כ-82%, וביישובים הערביים בלבד הגיע ל-85%.⁶

הרשימה המשותפת השיגה אמנם הצלחה אלקטוראלית, אולם הספק אם יוכלו מרכיביה לתפקד במשותף נותר בעינו. האידיליה המדומה, שהתבטאה בסיסמת מסע הבחירות, "רצון העם" (אראדת שעב), הופרה כבר ערב הבחירות בפרשת הסכם העודפים, כאשר מגעים עם מרצ לחתימתו לא הבשילו, בשל מחלוקת פנימית בין חד"ש ותע"ל שציידו בהסכם לבין הגורמים השמרנים והרדיקלים יותר, רע"מ ובל"ד שהתנגדו לחתימה על הסכם עודפים עם מפלגה ציונית. לאחר הבחירות הונהגה למעשה הרשימה בידי פורום של ארבעת ראשי המפלגות: הח"כים אימן עודה מחד"ש, שמונה ליורר הרשימה המשותפת, גימאל זחאלקה מבל"ד, אחמד טיבי מתע"ל, ומסעוד גנאים מרע"מ. במהלך הקדנציה היו לרשימה הישגים מסוימים בעבודתה הפרלמנטרית בתחומי חברה, מגדר וסביבה, ובעיקר בקידומה של תכנית החומש לחברה הערבית (החלטת הממשלה 922), שנרשמו בעיקר על שמו של יורר הרשימה עודה וסדר היום האזרחי שהוביל. אולם הישגים אלו, שנשענו על תמיכה רחבה בחברה הערבית בסדר יום אזרחי, הוליכו ללחץ גובר של הגורמים הרדיקליים ברשימה להתרכז בפעולות מחאה בנושאים לאומיים.⁷

פרשת מעצרו של ח"כ באסל גטאס מבל"ד, שהתפטר מהכנסת, לאחר שנתפס בניסיון להברחת טלפונים ניידים לאסירים פלסטינים, הורשע בהמשך ונידון לשנתיים מאסר (2017), החמירה את הבקיעים, כאשר יורר הרשימה עודה נמנע מלתמוך פומבית בגטאס והיה ניכר כי הנושא גרם לו ולמפלגתו מבוכה רבה. אולם לפרשת גטאס היו השלכות מרחיקות לכת עוד יותר על הרשימה המשותפת כי היא ערערה את הסכם הרוטציה שסוכם ערב הבחירות. חברי הכנסת אוסאמה סעדי (תע"ל) ועבדאללה אבו מערוף (חד"ש), שהיו במקומות ה-12 וה-13 ברשימה לכנסת, היו אמורים להתפטר במחצית הקדנציה כך שהבאים ברשימה, ג'ומעה אזברגה (בל"ד) וסעיד אלחרומי (רע"מ) ייכנסו לכנסת וכך תזכה כל אחת מהמפלגות בח"כ נוסף. התפטרותו של גטאס וכניסתו של אזברגה במקומו טרפה את הקלפים. לאחר שאבו מערוף ואחריו סעדי התפטרו, אלחרומי נכנס לכנסת, אולם המועמדת הבאה מטעם בל"ד, ניבין אבו רחמון, הייתה מדורגת במקום ה-19 בלבד ובינה לבין הכנסת חצו מספר מועמדים של המפלגות האחרות ברשימה המשותפת, שלא מיהרו לפנות את מקומם. כך התחיל "מחול שדים" שזעזע את הרשימה, וזירז

⁴ שם; ודיע עואודה, "הרשימה המשותפת על סיפון הטיטאניק", **ביאן** 4, עמ' 7 – 8.

⁵ אתר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת ה-20: <https://www.bechiro20.gov.il/election/Pages/HomePage.aspx>.

⁶ אריק רודניצקי, "ניתוח תוצאות הבחירות לכנסת ה-20 בקרב הערבים בישראל", **ביאן** 5, עמ' 3 – 4.

⁷ Gadi Hitman, "The Joint Arab List for the Knesset: United, Shared or Split," *Middle East Policy*, Vol. XXV, No. 4, Winter 2018, pp. 146-158

ללא ספק את קיצה. המאבק על פירוש הסכם הרוטציה ומי ייכנס לכנסת חשף את חילוקי הדעות בין המפלגות, ויצר חוסר אמון כללי בציבור הערבי, שראה בנציגיו אינטרסנטים הלהוטים אחר הכיסא בלבד.⁸

פרישתו של אחמד טיבי מהרשימה המשותפת בינואר 2019 על רקע ההודעה על הקדמת הבחירות לכנסת ה-21 הטילה את הרשימה לסחרור נוסף שהוביל להתרסקותה. טיבי, שנשען על סקרים המראים כי הוא הפוליטיקאי המוערך ביותר בציבור הערבי, הודיע על פרישתו ותבע כתנאי לחזרתו לרשימה המשותפת לקראת הבחירות, כי חלוקת המנדטים הפנימית ברשימה תישען על סקרים. הוא שידר ביטחון ביכולתו לעבור באופן עצמאי את אחוז החסימה, אם דרישתו לא תיענה. לצד זאת, קיים טיבי מגעים עם ראש עיריית נצרת עלי סלאם, המזוהה עם סדר היום האזרחי, ובדק את האפשרות לריצה משותפת לבחירות לכנסת עם תנועתו של סלאם, 'נאצרת' ('נצרת שלי'). בראיונות שהעניק, גם לעיתונאים יהודים, העביר טיבי מסר נוסף: הוא שם לעצמו מטרה להצטרף לגוש חוסס לאחר הבחירות (בדומה לחברי הכנסת הערבים בכנסת ה-14, שתמכו מחוץ לקואליציה בממשלת רבין-פרס בשנים 1992 – 1996), ובכך חתר להעמיד את עצמו בראש "המחנה האזרחי", מול "המחנה הרדיקלי".⁹

אולם דבריו של טיבי לא זכו להד של ממש, לא רק בתקשורת המיינסטרים בעברית הממעטת באופן כללי לסקר את הפוליטיקה הערבית בישראל,¹⁰ אלא גם בציבור הערבי, בו הוא נתפס, למרות הפופולריות שלו, כמי שפרישתו מהרשימה המשותפת נבעה משיקולים של "כיסאולוגיה". רושם זה גבר לאחר שהמגעים לאיחוד מחדש של הרשימה המשותפת, שנמשכו עד הרגע האחרון למועד הגשת הרשימות, עלו בתוהו.¹¹ ביום האחרון להגשת הרשימות, ב-21 בפברואר, הגיעו חד"ש ותע"ל להסכם ביניהן, כנראה בתיווך של ראש ועדת המעקב ברכה, תוך שהן מגשרות על התחרות האישית בין עודה לטיבי, שיעמדו ברוטציה בראש הרשימה החדשה.¹² עודה הכחיש את השמועות שנפוצו על לחץ מצד הרשות הפלסטינית, שהעדיפה לדבריו את חידוש הרשימה המשותפת. ואכן, נראה כי למרות מעורבותה של רמאללה בפוליטיקה הערבית בישראל עוד מימי יאסר ערפאת, החשש שלא יעברו את אחוז החסימה הוא הגורם העיקרי שהביא לבסוף את חד"ש ותע"ל לריצה משותפת.¹³

נפילתה של הרשימה המשותפת עוררה רושם קשה בציבור הערבי. אמל ג'מאל, פרופסור למדע המדינה ואחד האינטלקטואלים הבולטים בחברה הערבית, מעריך כי הרשימה המשותפת הייתה "החמצה היסטורית". ג'מאל האשים את הפוליטיקאים הערבים שלא התעלו על עצמם, ולמרות שטענו כי מדובר במצב חירום "טרפו את

⁸ "ביאן לג'נת אל-ופאק לא יקר באחקית אל-תג'מע בארבעה מקאעד ויעמק אל-ח'לאף בין מרכבאת אל-משתרכה," 31 ביולי 2018, **כל אלערב**, נצפה ב-31 במארס 2019, <https://www.alarab.com/Article/818575>.

⁹ מירון רפפורט, "טיבי אחרי דרמת הפרישה מהמשותפת: 'אוביל את הקמת הגוש החוסם'", **שיחה מקומית**, 15 בינואר 2019.

¹⁰ "בדיקה: בסיקור הבחירות התקשורת מתעלמת כמעט לחלוטין מהמפלגות הערביות," **העין השביעית**, 6 במארס 2019.

¹¹ "אל-משתרכה תדח'ל מרחלה חר'גה – אל-ג'בהה לם תקל כלמתהא בעד ואל-טיבי יאכד ח'וד אל-ערבייה לתע'יר אל-אנתח'אבאת בשכל מסתקל," **אלצנארה**, 20 בפברואר 2019.

¹² "אסתמראר אל-מפאודאת: אנבאא ען אתפאק מבדאי בין אלג'בהה ולערבייה לתע'יר לקאאמה ת'נאאיייה בראאסת עודה ואל-טיבי," **אלצנארה**, 21 בפברואר 2019.

¹³ רמי יונס, ראיון עם אימן עודה, **שיחה מקומית**, 7 במארס 2019; על מעורבות הרשות הפלסטינית בפוליטיקה של "ערביי 1948" ראו איתמר רדאי, "בין פלסטין לישראל: הבחירות לראשות ועדת המעקב העליונה, משמעותן והשלכותיהן," **ביאן** 5, נובמבר 2015, עמ' 12 – 15.

ההתלהבות שהייתה קיימת עם הקמת הרשימה המשותפת. לדבריו, סיבות העומק להקמת הרשימה המשותפת היו עלייתו של מעמד בינוני ערבי, המעוניין ברמת חיים גבוהה "לא באמצעות שיח לאומי אנטגוניסטי, שמנכר את מקבלי ההחלטות, אלא באמצעות שיח שקול שלא מתעלם מהזהות ולא מתעלם מהסוגיה הפלסטינית, מהזהות ומהזיכרון ההיסטורי".¹⁴

ואכן נראה כי שתי הרשימות שנולדו מאפרה של הרשימה המשותפת חותרות בלחצו של הציבור הערבי לסדר יום אזרחי יותר ופחות לאומי-אנטגוניסטי. המפלגות רע"מ ובל"ד, הנחשבות לרדיקליות יותר, שינו את פניהן לקראת הבחירות. בל"ד החליפה את הנהגתה הוותיקה בהנהגה חדשה, המביעה עמדות פרגמטיות יותר, ואילו רע"מ המייצגת את הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית עוברת שינויים עמוקים, הכוללים הנהגה חדשה ושילוב לראשונה של נשים במוסדות התנועה וברשימה לכנסת, גם אם עדיין לא במקומות ריאליים. מנגד, עודה הצהיר על נכונותו לשקול שיתוף פעולה פוליטי במסגרת "גוש חוסם", בתנאים הכוללים את "ביטול חוק הלאום, הכרזת מלחמה על האלימות והפשיעה בחברה הערבית, והפסקת הריסת הבתים." מנצור עבאס, העומד מטעם רע"מ בראש רשימת רע"מ-בל"ד, החרה החזיק אחריו בהביעו הסכמה עקרונית לשמש גוש חוסם בתנאים הכוללים מרכיב פוליטי גדול יותר - "שוויון, ביטול חוק הלאום והובלת תהליך לפיוס ולפתרון שתי מדינות."¹⁵ בכך נענו ראשי הרשימות ל"רצון העם", כפי שבא לידי ביטוי בשורה של סקרים המשקפים באופן חד משמעי את רצונו של רוב הציבור הערבי, כחלק מהגל של סדר היום האזרחי, לתמוך במפלגות שיחתרו להצטרף לקואליציה.¹⁶

אולם נראה כי השינויים המתחוללים במפלגות הערביות הם בבחינת מעט מדי ומאוחר מדי, ואולי טרם עוכלו על ידי הציבור הערבי, המאוכזב מקריסת הרשימה המשותפת וחש מודר פוליטית בתוך החברה הישראלית. סקר של תכנית אדנאואר וסקר פנימי של חד"ש-תע"ל, שבוצעו על ידי מכון "יאפא" חוזים ירידה דרסטית בשיעור ההצבעה של הבוחרים הערבים לשפל של 51%.¹⁷ סקר אחר של מכון "סטאטנט" ושבלי תלחמי מנבא ירידה לשיעור של 56%. אם יתממשו התחזיות, יקטן הייצוג הערבי בכנסת ה-21 במידה ניכרת, מה גם שרשימת רע"מ-בל"ד מתנדנדת במקרה זה על סף אחוז החסימה.¹⁸ שתי הרשימות מנסות כעת לעורר עניין מחודש בבחירות ולהחזיר לעצמן את מצביעיהן הפוטנציאליים, ולכך מתלוות קריאות של אנשי אקדמיה, עיתונאים ואינטלקטואלים ערבים במדיה החברתית להימנע מהחרמת הבחירות וללכת להצביע ביום הבחירות, הממשמש ובא. התחושה הרווחת היא של משבר המאיים על המפלגות הפוליטיות הערביות, אולי אף על עצם ייצוגן בכנסת והדברים מעלים בזיכרון את

¹⁴ מירון רפפורט, "הרשימה המשותפת הייתה החמצה היסטורית", ראיון עם אמל ג'מאל, *שיחה מקומית*, 28 בפברואר 2019.

¹⁵ מירון רפפורט, "יו"ר רע"מ-בל"ד לא שולל גוש חוסם", *שיחה מקומית*, 24 במארס 2019.

¹⁶ יוסרי ח'זראן ומחמד ח'לאילה, *נטושה לגורלה: החברה הערבית בישראל בצל "האביב הערבי"*, תל אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2019 (בדפוס), עמ' 174 – 177.

¹⁷ ג'קי חורי, "סקר פנימי של חד"ש תע"ל: הצי המציבור הערבי לא מתכוון להצביע בבחירות", *הארץ*, 29 במארס 2019.

¹⁸ Shibley Telhami, "Will Israel's Palestinian Arab Citizens turn out to vote?," *The Washington Post*, March 20 2019.

דבריו של העיתונאי הבכיר ודיע עואודה, שכתב ערב הבחירות הקודמות על הרשימה המשותפת כי היא נמצאת "על סיפון הטיטאניק".¹⁹

¹⁹ ראו למשל: <https://www.facebook.com/odeh.bisharat/posts/2614604581901790>, נצפה ב-2 באפריל 2019;
https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1009037899293452&id=100005617544092, נצפה ב-2 באפריל 2019;
<https://www.facebook.com/abed.kanaaneh/posts/10156285875219607>, נצפה ב-2 באפריל 2019.